

พุทธศาสนาเถรวาท : ลักษณะคำสอนที่หลากหลาย สู่เป้าหมายหนึ่งเดียว คือ การพ้นทุกข์

Theravāda Buddhist Teachings in Multiple Dimensions: Toward the Common Goal of Liberation from Suffering

Received: May 21, 2025
Revised: June 06, 2025
Accepted: June 08, 2025

พระครูวรพุทธาภิรักษ์¹ และ พระมหาเสาวนันท สุภาจาโร²
Phrakhuworaputthaphirak and Phramaha Saowanant Suphajaro
(Somsak2379@hotmail.com)

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่องนี้มีความประสงค์แสดงให้เห็นว่า ลักษณะเนื้อหาคำสอนของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทหากพิจารณาในเชิงหลักการหรือทฤษฎีแล้ว สามารถมองเห็นได้เป็นหลายมิติ แต่หากพิจารณาในแง่สาระสำคัญจะเห็นว่า คำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งหมดรวมศูนย์อยู่ที่เรื่องของการดับทุกข์ โดยมุ่งสอนให้ปัจเจกบุคคลทำความเข้าใจในหลักการ หรือทฤษฎีนั้น แล้วนำไปสู่การลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขต่อการดำเนินชีวิต ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น โดยที่สุดคือ การพ้นจากทุกข์ กล่าวคือ การพิจารณาคำสอนของพระพุทธศาสนาในเชิงหลักการ หรือในเชิงทฤษฎีทำให้เห็นถึงมิติที่หลากหลายและเป็นที่มาของการศึกษาในเชิงวิชาการที่มองคำสอนของพระพุทธศาสนาว่าสามารถพิจารณาให้เห็นได้หลายมิติ หลายแง่มุม แต่ไม่ว่าคำสอนเหล่านั้น จะสามารถมองเห็นเป็นหลายมิติหรือหลายแง่มุมอย่างไร เมื่อพิจารณาที่แก่นหรือสาระสำคัญของคำสอนเหล่านั้นแล้ว จะพบว่า มีลักษณะร่วมหรือมีความเชื่อมโยงถึงกัน โดยตั้งอยู่บนฐานคิดสำคัญ คือ การเป็นศาสนาที่สอนให้ลงมือปฏิบัติ (กรรมวาท) กล่าวอีกนัยหนึ่งแม้ว่าหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทจะมีลักษณะเด่นหรือลักษณะพิเศษหลายประการ

¹ เจ้าอาวาสวัดพุทธภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดยะลา

Abbot of Wat Phutthaboom, Muang District, Yala Province

² สาขาวิชาศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ปัตตานี

Department of Religions and Philosophy, Mahachulalongkomrajavidyalaya University,

Pattani Buddhist College

แต่คำสอนเหล่านั้น ก็มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอย่างเป็นระบบระเบียบ บางคำสอนมีความสัมพันธ์กันในฐานะที่ช่วยเกื้อกูลส่งเสริมกันโดยตรง บางคำสอนมีความสัมพันธ์กันในฐานะที่ช่วยเกื้อกูลส่งเสริมกันโดยอ้อม แต่ทุกมิติของคำสอนเหล่านั้น อยู่บนฐานแนวคิดหรือหลักการที่สำคัญ คือ “การพ้นจากทุกข์ด้วยการลงมือปฏิบัติ” เพื่อให้ชีวิตประสบกับความสุขจากระดับพื้นฐานไปสู่ระดับสูง หรือจากระดับโลกียะไปสู่ระดับโลกุตระนั่นเอง

คำสำคัญ : พระพุทธศาสนา, เถรวาท, คำสอน, เป้าหมายของศาสนา, การพ้นทุกข์

Abstract

This academic article argues that the content of the teachings of Theravāda Buddhism, when examined in terms of principles or theoretical frameworks, can be understood as multidimensional. However, when considered in terms of their essence, all Buddhist teachings are fundamentally centered on the cessation of suffering. The ultimate aim is to guide individuals to comprehend these principles and subsequently apply them in practice, thereby cultivating personal and collective well-being, and ultimately attaining liberation from suffering. In other words, an analysis of Buddhist teachings from a theoretical perspective reveals various dimensions and serves as the foundation for academic inquiries that explore these teachings from multiple viewpoints. Nevertheless, despite the possibility of interpreting them through diverse lenses, the core or essence of Buddhist teachings consistently reflects a unifying characteristic: they are rooted in the doctrine of Kammavāda—the emphasis on practice and ethical action. Thus, while the teachings of Theravāda Buddhism exhibit diverse and distinctive features, they are systematically interconnected. Some teachings directly reinforce and support one another, while others are linked more indirectly. Regardless of the form of connection, all teachings share a common underlying principle: the liberation from suffering through disciplined practice. This process enables individuals to progress from basic levels of happiness to more profound spiritual fulfillment—from mundane existence to the supramundane.

Keywords: Buddhism, Theravāda, Teachings, Religious Goal, Liberation from Suffering

บทนำ

นิกายเถรวาท ถือเป็นนิกายสำคัญนิกายหนึ่งของพระพุทธศาสนาที่ได้รับการรักษาลักษณะสำคัญของคำสอนแบบดั้งเดิมเอาไว้ในรูปแบบคัมภีร์พระไตรปิฎก โดยบันทึกคำสอนนับตั้งแต่การตรัสรู้จนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า การได้ชื่อว่า “นิกายเถรวาท” ที่หมายถึงคำกล่าวของพระเถระ ในที่นี้หมายถึง พระอรหันต์จำนวน 500 องค์ที่ประชุมร่วมกันทำสังคายนาครั้งที่ 1 เพื่อรวบรวมเรียบเรียงจัดกลุ่มตัวบทพระธรรมวินัย การสังคายนาครั้งที่ 1 ถือเป็นรากฐานที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างยิ่ง เพราะการสังคายนาถือเป็นการรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วทรงจำไว้เป็นแบบแผนอันเดียวกัน รวบรวมไว้เป็นหลักและทรงจำถ่ายทอดสืบมาเป็นอย่างดี (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2567) ในลักษณะมุขปาฐะ คือการรักษาตัวบทพระธรรมวินัยด้วยการท่องจำสืบกันมาจากรุ่นสู่รุ่น แม้ว่าในยุคปัจจุบันจะมีการรักษาพระธรรมวินัยด้วยตัวอักษรแล้วก็ตาม แต่ก็ยังคงตัวบทไว้เช่นเดิม

ในแง่ตัวบทของพระธรรมวินัยจึงกล่าวได้ว่า ยังคงไม่มีการเปลี่ยนแปลงและเสริมแต่งแต่อย่างใด การสังคายนารวบรวมพระธรรมวินัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสังคายนาครั้งที่ 1 เป็นกิจกรรมที่ไม่ได้เป็นไปเพื่อปรับเปลี่ยนตัวบทแต่เป็นไปเพื่อจัดกลุ่มคำสอนให้เป็นหมวดหมู่ ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ซึ่งหากเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างพระพุทธศาสนาเถรวาทกับพระพุทธศาสนาฝ่ายนิกายอื่นแล้ว พระพุทธศาสนาเถรวาทจะได้ชื่อว่าเป็นฝ่ายที่เรียกตัวเองว่า “อนุรักษ์นิยม” เพราะได้พยายามรักษารูปแบบทั้งในส่วนของคำสอนและวัตรปฏิบัติดั้งเดิมที่พระพุทธองค์ได้ทรงสั่ง (พระวินัย) และสอน (พระธรรม) เอาไว้อย่างเคร่งครัด คำสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทั้งหมดเหล่านั้น มีเป้าหมายสำคัญคือ เป็นไปเพื่อความดับทุกข์หรือเพื่อให้ชีวิตพบกับความสุขอย่างแท้จริง อย่างไรก็ตาม ในแง่ของการศึกษาในเชิงวิชาการ แนวคิดหรือหลักการอันเป็นคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทอาจกล่าวได้ว่า สามารถพิจารณาให้เห็นเป็นหลายมิติหรือหลายแง่มุมและแม้ว่าจะสามารถพิจารณาให้เห็นเป็นหลายแง่มุมอย่างไร คำสอนทั้งหมดเหล่านั้นเมื่อพิจารณาถึงสาระสำคัญสูงสุด ก็จะได้เห็นว่า มีเป้าหมายสำคัญคือ เป็นไปเพื่อการพัฒนาชีวิตให้มีความสุขโดยที่สูงสุด คือ การพ้นจากทุกข์อย่างสิ้นเชิง ซึ่งในบทความนี้ ผู้เขียนไม่ได้มุ่งนำเสนอประเด็นคำสอนแต่ละคำสอนโดยตรงแต่จะได้นำเสนอประเด็นแนวคิดหรือลักษณะอันเป็นคำสอนอย่างกว้าง ๆ ของพระพุทธศาสนาที่สามารถพิจารณาเห็นเป็นมิติต่าง ๆ ในเชิงวิชาการและจะได้อธิบายให้เห็นว่า แม้คำสอนของพระพุทธศาสนาจะสามารถพิจารณาเห็นเป็นมิติต่าง ๆ อย่างหลากหลาย แต่ก็มีสาระสำคัญอันเป็นเป้าหมาย คือ เรื่องการพ้นทุกข์นั่นเอง

พระพุทธศาสนามีลักษณะเป็นคำสอนที่หลากหลาย

ศาสนาหลัก ๆ ที่มีชาวโลกยอมรับนับถือในปัจจุบัน อาจแบ่งในเชิงวิชาการได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเทวนิยมกับกลุ่มอเทวนิยม ซึ่งศาสนาส่วนใหญ่จัดอยู่ในกลุ่มเทวนิยม คือ ศาสนาประเภทนับถือเทพเจ้าหรือพระเจ้าเป็นสิ่งสูงสุด โดยมีความเชื่อหลักว่า สรรพสิ่งในจักรวาลที่เกิดขึ้นและดำเนินไปล้วนเกิดจากการกำกับของพระผู้เป็นเจ้า โดยเฉพาะชะตาชีวิตมนุษย์ ในขณะที่พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาประเภทอเทวนิยม คือ ศาสนาที่ไม่นับถือพระเจ้าและในความเป็นศาสนาอเทวนิยมนั้น และนอกจากนี้ยังมีลักษณะที่หลากหลาย ดังนี้

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแนวมุขนิยมนิยม

พระพุทธศาสนาได้ชื่อว่า เป็นศาสนาที่เกิดจากการตรัสรู้ธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้อยู่ในฐานะเป็นมนุษย์ กล่าวคือ พระองค์ทรงประกาศพระองค์ว่าทรงได้บรรลุถึงความสุขหรือความดีงามของชีวิตด้วยความสามารถของพระองค์เองในฐานะเป็นมนุษย์ โดยไม่มีการอ้างถึงอำนาจของพระผู้เป็นเจ้า คือ ทรงเป็นพระอรหันต์ผู้หมดสิ้นจากกิเลสอาสวะทั้งหลายด้วยวิธีการทางปัญญา เป็นผลให้ทรงมีพระปัญญาคณอย่างสมบูรณ์

ปัญญา ที่ว่านี้เป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้เกิดชีวิตที่ดีงามและมีความสุขและการที่ทรงมีปัญญานี้เองที่ ทำให้พระองค์ทรงเห็นความเป็นจริงของโลกและชีวิตว่าเป็นไปอย่างไร เมื่อทรงทราบแล้วจึงทรงแนะนำให้ชาวโลกได้ปฏิบัติตามวิถีที่พระองค์ได้ทรงค้นพบ คือ สอนให้มนุษย์มีความเชื่อมั่นในการกระทำของตัวเอง ในการนำชีวิตไปสู่ความดีงามโดยไม่จำเป็นต้องพึ่งสิ่งอื่น ดังที่พระองค์ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายตอนหนึ่งว่า “ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เกิด” (ที.ปา.11/80/59) อันเป็นพระดำรัสที่แสดงให้เห็นถึงการที่พระองค์ทรงยืนยันในศักยภาพของมนุษย์ว่า สามารถทำตัวเองให้เป็น ที่พึ่งของตัวเองได้ คือ สอนให้คำนึงถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ในตัวเองของแต่ละคน โดยศรัทธาหรือเชื่อในตนเองว่า มีเจตจำนงเสรีจะกระทำหรือปฏิบัติสิ่งใด ก็อยู่บนฐานของความเป็นใหญ่แห่งตน จะเห็นได้จากการที่พระพุทธเจ้าประกาศหลักการที่เป็นการปฏิวัติความคิดความเชื่อและวิถีชีวิตของมนุษย์ว่า มนุษย์นี้เป็นสัตว์พิเศษมีศักยภาพที่จะฝึกฝนพัฒนาให้ดีเลิศประเสริฐสุดได้ เมื่อมนุษย์ฝึกฝนพัฒนาตนให้มีคุณความดีและมีปัญญาสมบูรณ์แล้ว ก็จะเป็นบุคคลประเสริฐสูงสุด ที่เรียกว่า “พุทธะ” แม้เทพเจ้าทั้งหลายก็จะนอบน้อมบูชา ซึ่งมนุษย์ที่ฝึกฝนพัฒนาตนสูงสุดนี้ต่างหากที่เป็นผู้เลิศ ผู้เป็นใหญ่และเป็นผู้ประเสริฐ (พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต),2554)

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแนวกรรมนิยม

จากลักษณะที่พระพุทธศาสนาเป็นแนวมุขยนิยมข้างต้น คำสอนทางพระพุทธศาสนาจึงฉายภาพที่สำคัญออกมาบนพื้นฐานแนวคิดแบบมุขยนิยม นั่นคือ ความเป็นศาสนาที่สอนเรื่อง “เจตจำนงเสรีของมนุษย์” ที่มีแนวคิดที่สำคัญว่า มนุษย์มีเสรีภาพในชีวิตของตนเองอย่างสมบูรณ์ในการเลือกกระทำ เลือกเดินทางของชีวิต เป็นใหญ่ในการคิดและตัดสินใจที่จะแสดงออก (กรรม) พร้อมทั้ง มีความรับผิดชอบต่อสิ่งที่ตนเองกระทำ (วิบาก) โดยนัยนี้ พระพุทธศาสนาจึงได้ชื่อว่า เป็นศาสนาแนวกรรมวาท หรือวิริยวาท ซึ่งมีลักษณะการสอนให้มนุษย์ใช้การกระทำหรือความพยายามของตนเข้าถึงประโยชน์หรือเป้าหมายชีวิตด้วยตนเอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ตนแลเป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้ เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก”(ขุ.ธ.25/160/82)

พุทธดำรัสข้างต้นมีนัยแสดงถึงหลักการสำคัญทางพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน หรือจะเรียกว่าเป็น ศาสนาแนวปฏิบัตินิยม คือ ศาสนาที่มีแนวคิดที่ต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเองก็ได้ ซึ่งเชื่อมโยงกับความหมายของคำว่า กรรมวาทและวิริยวาทข้างต้น โดยชื่อที่ใช้เรียกพระพุทธศาสนาดังที่กล่าวข้างต้นนี้ เกิดขึ้นได้เพราะพระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์เชื่อในศักยภาพของตนเองว่า สามารถกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง สามารถพบความสำเร็จได้ด้วยความเพียรพยายามของตน หรืออาศัยปัญญาของตนเพื่อการบรรลุถึงประโยชน์สูงสุดได้ โดยนัยนี้ จะเรียกพระพุทธศาสนาว่า มีลักษณะเป็นมุขยนิยมบนฐานของปัญญานิยมก็ได้ เพราะมีลักษณะคำสอนที่ให้ความสำคัญกับตัวมนุษย์ว่ามีธาตุแห่งการรู้คิด สามารถเลือกกระทำสิ่งต่าง ๆ อย่างอิสระโดยผ่านการกลั่นกรองด้วยระบบปัญญา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแนวสัจนิยม

จากลักษณะที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เชื่อในกฎของธรรมชาติข้างต้น จึงทำให้พระพุทธศาสนามีลักษณะที่สำคัญอย่างหนึ่งที่เกี่ยวโยงสัมพันธ์กับลักษณะที่กล่าวมาข้างต้น คือ เป็นศาสนาแนวสัจนิยม แต่ความหมายของสัจนิยมที่พระพุทธศาสนาเป็น ไม่ได้มีความหมายหรือลักษณะที่เป็นเช่นเดียวกับแนวคิดของนักปรัชญากลุ่มสัจนิยม โดยเฉพาะนักปรัชญาตะวันตก ที่เน้นในเรื่องโลกแห่งวัตถุธรรมโดยเสนอทฤษฎีเกี่ยวกับความจริงของโลกว่า คือสิ่งที่สังเกตได้ด้วยประสาทสัมผัส ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในโลกนี้เป็นจริงอยู่ในตัวของมันเอง นักปรัชญากลุ่มสัจนิยมถือเอาวัตถุ (Matter) เป็นความจริงสูงสุด (Ultimate reality) สิ่งต่าง ๆ อยู่ได้ด้วยตัวของมันเอง และเป็นอิสระจากจิต (Mind) (รูปทอง กว้างสวาสดี, 2540) หรือแม้กระทั่งสัจนิยมในแนวทางของศาสนา เช่น ศาสนาคริสต์ ที่มีแนวคิดที่ว่า โลกของวัตถุเป็นจริงและแยกออกจากจิตและความจริงของสรรพสิ่งก็คือ ถูกสร้างโดยพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าของ สิ่งที่พระเจ้าเป็นผู้สร้างย่อมเป็นจริงเสมอ

พระพุทธศาสนามีลักษณะและความหมายเป็นสัจจนियมที่แตกต่างจากสัจจนियมที่ได้กล่าวข้างต้น ตรงที่มีความเชื่อในหลักหรือกฎเกณฑ์ที่เป็นจริง ซึ่งในที่นี้ได้แก่ “กฎความจริงทางธรรมชาติ” ความจริงทางธรรมชาติไม่เพียงแต่มีมิติด้านวัตถุธรรม หรือรูปธรรม แต่ยังมีมิติด้านนามธรรมอีกด้วย พระพุทธศาสนาเรียกสิ่งเหล่านี้รวม ๆ ว่า “สัจธรรม” พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2546) ได้กล่าวถึงสัจธรรมว่า “สัจธรรมในพุทธศาสนา หมายถึง คำสอนเกี่ยวกับสภาวะของสิ่งทั้งหลาย หรือธรรมชาติและความเป็นไปโดยธรรมดาของสิ่งทั้งหลาย หรือกฎธรรมชาตินั่นเอง” โดยลักษณะสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวนี้ ครอบคลุมทั้งโลกของฝ่ายรูปและโลกของฝ่ายนาม

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแนวปัญญานิยม

ชีวิตที่ดีตามทัศนะของพระพุทธศาสนา คือ ชีวิตที่ต้องมีปัญญาเป็นตัวนำทาง ไม่ว่าจะเป็นระดับโลกียะหรือโลกุตระ ชีวิตที่มีปัญญาเป็นตัวนำทาง เป็นเหตุนำมาซึ่งคุณภาพชีวิตในระดับสูง บุคคลที่อบรมจิตและปัญญาดีแล้ว ย่อมมีความแตกต่างจากบุคคลอื่นที่ไม่ได้อบรมจิตและปัญญา โดยที่สุดคือ การจะบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิตในแนวทางพระพุทธศาสนา ต้องใช้เครื่องมือที่สำคัญ คือ ปัญญา อาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาเห็นความสำคัญของปัญญาว่า อยู่ในฐานะเป็นทั้งเครื่องมือ (means) และเป้าหมาย (end) ในการพัฒนาชีวิต ปัญญาที่รู้และเห็นแจ้งความจริง รู้เท่าทันความเป็นไปของสิ่งต่าง ๆ ทั้งด้านรูปธรรมและนามธรรมแล้ว สามารถข้ามพ้นการถูกครอบงำทางความรู้สึกลึกคิดอันนำไปสู่การมีอิสรภาพอันเป็นความสุขของชีวิตอย่างแท้จริง

ในหลักจริยธรรมเพื่อพัฒนาชีวิตขั้นสูงของพระพุทธศาสนาจะเห็นได้ว่าปัญญามีบทบาทสำคัญในการมีส่วนร่วมในกระบวนการต่าง ๆ ทุกขั้นตอน ปัญญา ถือเป็นแกนนำของความประพฤติปฏิบัติ เป็นส่วนสำคัญที่ต้องใช้ตลอด ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด ในทางพระพุทธศาสนาเรียกบุคคลที่สามารถประพฤติปฏิบัติเช่นนี้ได้ว่า “บัณฑิต” ซึ่งหมายถึง ผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546) ปัญญา จึงเป็นคุณธรรมที่สำคัญในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพราะมีหน้าที่และบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์ตั้งแต่เบื้องต้น คือ การจัดการควบคุมทั้งพฤติกรรมภายนอก คือ การแสดงออกกายและวาจาและพฤติกรรมภายใน คือ การคิดให้อยู่ในระเบียบที่ถูกต้องที่จะเอื้อต่อการพัฒนาในระดับสูงขึ้นไปตามลำดับ ปัญญาจึงเปรียบเสมือนหางเสือที่ควบคุมการปฏิบัติให้เป็นไปอย่างถูกต้องและถูกทางทุกขั้นตอน

ด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนามีทัศนะที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ในระดับปัจเจกบุคคลและมีทัศนะว่า การมุ่งพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ คือ

การพัฒนาปัญญาเป็นสำคัญ เพราะการมีปัญญา คือ สัญญาที่สำคัญที่แสดงถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และได้ชื่อว่าเป็นชีวิตที่มีคุณค่าอย่างแท้จริง จึงกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับปัญญาเป็นหลัก

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแนวธรรมชาตินิยม

พระพุทธศาสนามีความเชื่อว่า ความจริงของโลกและชีวิตตลอดถึงสรรพสิ่งที่อยู่ในโลกนี้ ไม่มีผู้สร้างผู้บันดาลให้เป็นไป ไม่มีสิ่งที่มีอำนาจอยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์ของทุกสิ่ง แต่สรรพสิ่งเป็นไปหรือเคลื่อนไหวไปได้อย่างมีระเบียบเพราะเป็นไปตามกระบวนการ หรือกฎทางธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นโลกของวัตถุ (รูปธรรม) หรือโลกของจิตใจ (นามธรรม) สิ่งนี้คือความเป็นจริงที่เป็นและดำเนินไปอยู่ เป็นความจริงที่ไม่มีผู้คอยกำกับให้เป็นไปใด ๆ ทั้งสิ้น แต่ทุกสิ่งเป็นไปอย่างมีระเบียบกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติของตัวมันเองและอยู่ในลักษณะที่อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น กระบวนการเกิดขึ้น ดำเนินไปอยู่และทำลายไป สามารถตรวจได้ถึงความเป็นมาเป็นไป หรือระบุสาเหตุได้ (เหตุผลนิยม) สามารถตรวจสอบได้ว่า ที่มีลักษณะเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ เพราะอะไร ลักษณะธรรมดาเหล่านี้มีอยู่ในธรรมชาติอยู่ก่อนแล้ว พระพุทธเจ้าเป็นเพียงผู้ค้นพบเท่านั้น ดังพระพุทธดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจะเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตามธาตุ นั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุ นั้นว่า “สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง...เป็นทุกข์...ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา... ครั้นรู้ บรรลุแล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง.....เป็นทุกข์.....ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” (อง.ติก.20/137/385)

พุทธดำรัสข้างต้นแสดงให้เห็นว่า กฎความจริงทางธรรมชาติเหล่านี้ ไม่ขึ้นกับศาสนาใดหรือลัทธิใดว่าเป็นเจ้าของ แต่เป็นความจริงที่มีอยู่แล้ว พระพุทธเจ้าทรงค้นพบความจริงดังกล่าวด้วยพระปัญญาญาณขั้นสูงแล้วนำมาบอกแก่ชาวโลกเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ลักษณะที่หลากหลายซึ่งรวมอยู่ในความเป็นอนิเวศนิยมของพระพุทธศาสนาดังที่กล่าวมาข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า มีแกนกลางสำคัญอยู่ที่การเป็นศาสนาแนว “ธรรมชาตินิยม” หรือเป็นศาสนาที่ถือ “กฎเกณฑ์ทางธรรมชาติ” เป็นสำคัญ ทั้งนี้ด้วยความเชื่อในกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติว่า เป็นความจริงที่ครอบคลุมภาวะความเป็นไปทุกอย่าง ทั้งมิติฝ่ายรูปธรรมและมิติฝายนามธรรม ลักษณะหรือกฎเกณฑ์ธรรมดานี้ เป็นฐานรองรับความจริงทุกอย่างของโลกและชีวิต โดยมีลักษณะที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ ความเป็นเหตุเป็นผลที่อาศัยกันและกัน เป็นไปอย่างมีระเบียบตามธรรมดาของธรรมชาติ

พุทธศาสนา : สัจธรรม + พุทธปรัชญา

พระพุทธศาสนาเกิดจากการตรัสรู้และเผยแผ่โดยพระพุทธเจ้า สิ่งที่พระองค์ทรงนำมาเผยแผ่ คือ สิ่งที่พระองค์ทรงค้นพบ ได้แก่ ลักษณะอันเป็นธรรมดาทางธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติ ที่มีลักษณะแสดงถึงความจริงแท้แน่นอนของสิ่งต่าง ๆ โดยเรียกสิ่งนี้ว่า “สัจธรรม” ซึ่งการค้นพบสัจธรรมของพระพุทธเจ้านั้น ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดระบบคำสอนที่มีทั้งส่วนที่เป็นระดับพื้นฐานที่มีความหมายสามารถเข้าใจได้อย่างง่าย ๆ และมีทั้งส่วนที่มีความหมายระดับลึกและมีความซับซ้อนซึ่งต้องอาศัยสติปัญญาในการทำ ความเข้าใจ โดยลักษณะคำสอนอันเป็นส่วนที่มีความลึกซึ้งนี้ มีลักษณะหรือความหมายตาม ขอบข่ายของความเป็นปรัชญาและเรียกคำสอนในลักษณะนี้ว่าเป็น พุทธปรัชญา

อย่างไรก็ตาม ด้วยความที่คำสอนทางพระพุทธศาสนามีความซับซ้อนลึกซึ้ง และมีลักษณะครอบคลุมความจริงของโลกและชีวิตอย่างกว้างขวางดังกล่าว แต่หาก พิจารณาพระพุทธศาสนาในมิติที่เป็นศาสนา ก็ด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนามีคำสอนที่ เสนอแนวทางการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงาม ในขณะที่หากพิจารณาพระพุทธศาสนาใน มิติของความเป็นปรัชญา ก็เพราะพระพุทธศาสนาได้เสนอคำสอนให้ใช้ปัญญาความคิด อย่างมีเหตุผล (วิทย์ วิศทเวทย์, 2553) ด้วยเหตุนี้ จึงมีนักวิชาการจำนวนไม่น้อยที่มี ทศนะมองพระพุทธศาสนาว่า มีมิติของความเป็นปรัชญา ด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนาไม่ได้ เสนอคำสอนในลักษณะเป็นบรรทัดฐานที่แน่นอนเพียงมิติเดียว แต่ยังเสนอคำสอนที่ จำเป็นต้องวิเคราะห์และตีความด้วย

วัชร งามจิตเจริญ (2552) นักวิชาการทางพุทธศาสนาท่านหนึ่งได้แสดงทัศนะ เกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า “ถ้าเราถ้อยอย่างกว้าง ๆ ว่า คำสอนของพุทธศาสนาในส่วนที่พูด เกี่ยวกับความจริงของโลกและชีวิต เป็นต้น เป็นทัศนะหรือโลกทัศน์อย่างหนึ่งในบรรดา นานาทัศนะที่ปรากฏอยู่ในโลกนี้ โดยไม่คำนึงว่าคำสอนเหล่านี้เป็นความรู้ที่ได้มาด้วยวิธีใด และมีสถานภาพเป็นอย่างไร พุทธศาสนาก็จัดเป็นพุทธปรัชญาได้ในส่วนที่เป็นคำสอนหรือ ภาคทฤษฎีของพุทธศาสนา ที่กล่าวเช่นนี้เพราะนักคิดตะวันตกเห็นว่า ทัศนะที่จะถือว่าเป็น ปรัชญาต้องไม่ใช่ความรู้ที่พิสูจน์ทดลองจนกลายเป็นศาสตร์ตายตัวอย่างวิทยาศาสตร์และ ไม่ใช่ความรู้ที่มุ่งให้นำไปปฏิบัติ”

จากทัศนะข้างต้น ก็อาจกล่าวได้ว่า หากจะนำเกณฑ์ด้านลักษณะและ ความหมายของปรัชญามาตัดสินว่าพระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาหรือไม่ ก็อาจกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาสามารถเป็นปรัชญาได้ ตัวอย่างเช่น การที่พระพุทธศาสนาได้เสนอคำ สอนสำคัญเรื่อง “ปฏิจจสมุปบาท” อันเป็นกฎธรรมดาของโลกนี้ ถือเป็นปรัชญาชั้นสูงสุด

ของพระพุทธศาสนา เพราะได้กล่าวถึงกฎธรรมชาติที่มีอยู่อย่างชั่วนิรันดร์ เกี่ยวกับเรื่องนี้ พร รัตนสุวรรณ (2537) ได้แสดงทัศนะไว้ว่า “*ปฏิจจสมุปบาท คือ ปรัชญาวิทยาศาสตร์ของพุทธศาสนาที่อธิบายให้รู้ว่าชีวิตเกิดขึ้นมาอย่างไร ? อำนาจอะไรเป็นผู้สร้างสรรค์ชีวิต ? พระผู้เป็นเจ้ามีจริงหรือไม่ ? กฎเกณฑ์ของชีวิตมีอยู่อย่างไร ? วัฒนาการอย่างไร ? และจะไปสิ้นสุดลง ณ ที่ไหน ? ชาติหน้า นรก สวรรค์มีจริงหรือไม่ ? ความทุกข์เกิดขึ้นอย่างไร ? จะแก้ไขโดยวิธีไหนจึงจะได้ผลอย่างแท้จริง ? ความยุ่งยากของสังคมหรือของโลกมีมูลฐานมาจากอะไร ? ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ เราสามารถเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้งด้วยตนเอง ถ้าได้ศึกษาเรื่องปฏิจจสมุปบาทให้เข้าใจเป็นอย่างดี*”

ขณะที่พระมหาสมจินต์ สมมาบุญโญ (2544) ได้แสดงทัศนะว่า “*พุทธศาสนากับพุทธปรัชญา ไม่มีความเหมือนและต่างกันเด่นชัด พุทธธรรมทั้งหมดเป็นพุทธศาสนา ส่วนการจะเรียกว่าเป็นพุทธปรัชญาได้ก็ต่อเมื่ออยู่ในกระบวนการของการวิเคราะห์ กล่าวคือ หากอธิบายคำสอนในเชิงพรรณนา ก็เรียกว่าเป็นพุทธศาสนา หากอธิบายคำสอนในเชิงวิเคราะห์ให้เห็นความจริงก็เรียกว่าเป็นพุทธปรัชญา*”

อย่างไรก็ตาม การพิจารณาลักษณะหรือคำสอนทางพระพุทธศาสนาว่าเป็นปรัชญาหรือไม่ อย่างไร เป็นประเด็นที่มีรายละเอียดค่อนข้างมาก ผู้เขียนจะไม่ขอลงรายละเอียดในที่นี้ แต่กล่าวโดยสรุปได้ว่า การที่พระพุทธศาสนาจะเป็นปรัชญาได้หรือไม่ ขึ้นกับท่าทีของปัจเจกบุคคลที่จะมีต่อคำสอนทางพระพุทธศาสนาเอง โดยที่คำสอนของพระพุทธศาสนาก็ยังคงเป็นพระพุทธศาสนา กล่าวคือ หากจะศึกษาพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาก็น่าจะทำที่แบบผู้ศึกษาศาสนา คือ ศึกษาเนื้อหาตามความเป็นจริงที่ปรากฏ หากจะศึกษาพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นปรัชญา ก็วางท่าทีแบบผู้ศึกษาปรัชญา โดยการวิเคราะห์แยกแยะ ประเมินหาความจริงตามวิธีการทางปรัชญา เป็นต้น

พระพุทธศาสนา : คำสอนเป็นเนื้อเดียวกันกับวิทยาศาสตร์

ในฐานะที่พระพุทธศาสนาประกาศตัวว่า เป็นสังขนิยม คือ มีคำสอนที่เสนอเรื่องความจริงในกระบวนการทางธรรมชาติ จึงมักถูกตั้งเป็นคำถามว่า มีความขัดแย้งหรือสอดคล้องกับวิทยาศาสตร์หรือไม่เพียงใด เพราะวิทยาศาสตร์ได้ชื่อว่าเป็นศาสตร์ที่ศึกษาค้นคว้าความจริงทางธรรมชาติเช่นกัน ในเรื่องนี้มักได้รับการอธิบายจากนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาว่า พระพุทธศาสนามีลักษณะไม่ขัดแย้งกับวิทยาศาสตร์แต่อย่างใด เช่น คำสอนเรื่อง “อิทัปปัจจยตา” ซึ่งเป็นคำสอนที่มีลักษณะกล่าวถึงธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ ในจักรวาลว่า เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ หรือหลักคำสอนเรื่อง “นิยาม” ที่เป็นการพูดถึงสิ่งต่าง ๆ

ในจักรวาลอย่างเป็นกลาง ๆ ไม่มีลักษณะชี้หน้าหรือชักชวน เหล่านี้มีลักษณะใกล้เคียงกับเนื้อหาของวิทยาศาสตร์ในแง่ที่เป็นความรู้ที่วาดด้วยสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติเหมือนกัน (สมภาร พรหมทา, 2540)

อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนา กับ วิทยาศาสตร์ ก็ยังมีมิติที่แตกต่างกัน แต่ความแตกต่างที่พระพุทธศาสนามีต่อวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่เป็นส่วนของความขัดแย้งที่เข้ากันไม่ได้ แต่เป็นเรื่องของภารกิจที่แต่ละฝ่ายมุ่งจะไปให้ถึง กล่าวคือ วิทยาศาสตร์มุ่งแก้และพัฒนาฝ่ายวัตถุ ส่วนศาสนามุ่งแก้และพัฒนาฝ่ายจิตใจ (วัชรระ งามจิตเจริญ, 2552) เรียกได้ว่าพระพุทธศาสนาไปไกลกว่าวิทยาศาสตร์ตรงที่พระพุทธศาสนาสามารถให้คำตอบเกี่ยวกับความจริงของจิตใจอันเป็นฝ่ายนามธรรมได้ด้วย ในขณะที่วิทยาศาสตร์ยังไม่สามารถเข้าถึงความจริงดังกล่าวได้ ที่สำคัญคือ พระพุทธศาสนาได้ค้นหาและพบความจริงทางธรรมชาติ โดยเฉพาะโลกของนามธรรมเพื่อความเข้าใจและปฏิบัติให้สอดคล้องกับธรรมชาตินั้น ในขณะที่วิทยาศาสตร์ค้นพบความจริงทางธรรมชาติ โดยเฉพาะโลกของวัตถุเพื่อนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในเชิงเอาชนะธรรมชาติเป็นหลัก ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่า ลักษณะคำสอนของพระพุทธศาสนาไม่มีความขัดแย้งกับวิทยาศาสตร์ซึ่งแม้ว่าพระพุทธศาสนาจะสอนเรื่องศาสนา ในขณะที่วิทยาศาสตร์ก็สอนเรื่องวิทยาศาสตร์ แต่สิ่งที่วิทยาศาสตร์บัญญัติว่า จริงก็ไม่ได้ขัดแย้งกับพระพุทธศาสนาเพราะ ทั้งพระพุทธรูปและพระพุทธรูปต่างก็พูดถึงสัจธรรมเหมือนกัน (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2553) จึงอาจกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนามีคำสอนที่ไม่มีความขัดแย้งกับวิทยาศาสตร์เลย

พระพุทธศาสนา : คำสอนที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน

พุทธศาสนาเกิดขึ้นด้วยอำนาจพระปัญญาญาณของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงมองเห็นความเป็นไปของโลกและชีวิตอย่างลึกซึ้งและเข้าใจถึงความเป็นจริงว่า ทุกสิ่งทุกอย่างต่างอิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น ด้วยความเข้าใจพระทัยในเชิงลึกในความเป็นจริงของโลกและชีวิตดังกล่าว จึงทำให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงคำสอนอย่างลึกซึ้งและมีลักษณะที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันบนฐานแห่งความเข้าใจถึงความสัมพันธ์กันของสรรพสิ่ง ซึ่งลักษณะแห่งความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันของหลักธรรมนี้ ประมวลได้ดังนี้

1) สัมพันธ์กันในแง่เป็นปัจจัยให้แก่กันและกันเกิดขึ้น เช่น สารระในคำสอนเรื่องไตรสิกขา จะเห็นได้ว่า การปฏิบัติศีล สมาธิและปัญญา จะเกื้อหนุนให้แก่กันและกัน นั่นคือ การตั้งใจรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ส่งผลให้การปฏิบัติสมาธิเกิดผลดีในขณะเดียวกัน

การจะเจริญปัญญาให้ได้ผลดีนั้น ก็ต้องอาศัยสมาธิที่ผ่านการฝึกมาดีด้วย หรือคำสอนเรื่อง ปฏิจจนูปบาท ซึ่งจะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงอธิบายให้เห็นอย่างลึกซึ้งถึงการที่ตัว ธรรมแต่ละตัวเป็นปัจจัยให้แก่กันและกัน เกิดขึ้นทั้งฝ่ายเกิดและฝ่ายดับ เป็นต้น

2) สัมพันธ์กันในแง่ความหมาย เช่น หลักคำสอนเรื่องความไม่ประมาทที่ดี เรื่องอริยสัจก็ดี เรื่องไตรสิกขาก็ดี เหล่านี้ เป็นหลักคำสอนที่พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็น หัวใจคำสอนทั้งหมดของพระองค์ คำสอนเหล่านี้ หากมองอย่างผิวเผินก็ไม่เห็นถึงความ เกี่ยวเนื่อง แต่หากพิจารณาอย่างถ่องแท้ก็จะเห็นได้ว่า ล้วนเป็นเรื่องเดียวกันนั่นเอง กล่าวคือ การตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท ได้แก่ การปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา การได้ ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาโดยลำดับ จนได้รับผลอันเลิศหรือได้บรรลุถึงคุณธรรมขั้นสูง ก็มี ความหมายว่าได้บรรลุถึงอริยสัจทั้ง 4 ประการนั่นเอง หรือคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ ซึ่งจะ เห็นได้ถึงการที่พระองค์ทรงอธิบายสภาวะของทุกสิ่งว่า ตกอยู่ในลักษณะเช่นเดียวกัน คือ ไม่เที่ยงแท้คงที่ (อนิจจตา) เพราะไม่เที่ยงแท้คงที่ จึงทนอยู่ตามสภาพเดิมไม่ได้ (ทุกขตา) และเพราะทนอยู่ตามสภาพเดิมไม่ได้ จึงหาตัวตนที่แท้จริงไม่ได้ (อนัตตตา) การอธิบายถึง ตัวธรรมทั้ง 3 นี้โดยความหมายก็คือสิ่งเดียวกัน เพียงแต่ขยายความหมายตามลักษณะที่ เป็นเท่านั้น

3) สัมพันธ์กันในแง่ของการขยายความให้แก่กัน เช่น เรื่องมรรคในอริยสัจ สัมพันธ์กับเรื่องอริยมรรคมีองค์ 8 เพราะหัวข้อเรื่องมรรคในคำสอนเรื่องอริยสัจ คือ สาระในอริยมรรคมีองค์ 8 เรื่องสมุทัยในอริยสัจสัมพันธ์กับเรื่องตัณหาทั้ง 3 เพราะสมุทัย ในอริยสัจกล่าวถึงเหตุให้เกิดทุกข์ ซึ่งได้แก่ตัณหาทั้ง 3 นั่นเอง เรื่องนิโรธในอริยสัจ สัมพันธ์กับสาระของนิพพาน เพราะนิโรธในอริยสัจกล่าวถึงความดับทุกข์ ซึ่งได้แก่นิพพาน นั่นเอง ขณะเดียวกัน เมื่อพิจารณาถึงหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิและปัญญา ก็สามารถ ขยายความให้พิสดารออกไป ซึ่งก็ได้แก่สาระในอริยมรรคมีองค์ 8 นั่นเอง กล่าวคือ องค์ ธรรมข้อที่ 3-4-5 คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะ จัดเป็นศีล องค์ธรรมข้อ 6-7-8 คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ จัดเป็นสมาธิ ส่วนองค์ธรรมข้อ 1-2 คือ สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ จัดเป็นปัญญา (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2538)

นอกจากนี้ หลักไตรสิกขา ยังสามารถขยายความได้อีกนัยหนึ่ง คือ ศีล ในที่นี้ ได้แก่สุจริต 3 คือ กายสุจริต วจีสุจริต (เวณมโนสุจริต) อันเป็นส่วนการฝึกกายและสังค มนั่นเอง ส่วนสมาธิ ในที่นี้ก็ได้แก่ สมถกรรมฐานอันมีอารมณ 40 อย่าง อันเป็นส่วนการฝึก พัฒนาจิต ในขณะที่ปัญญาในที่นี้ได้แก่ หลักวิปัสสนากรรมฐานอันได้แก่หลักสติปัฏฐาน 4 คือ การตั้งสติตามพิจารณาดูกาย เวทนา จิตและธรรม อันเป็นส่วนการฝึกพัฒนาปัญญา นั่นเอง หรือจะเห็นได้จากคำสอนเรื่องปฏิจจนูปบาทเรื่องเดียว แต่สามารถใช้เป็นหลักอธิบาย

หลักธรรมทางพุทธศาสนาได้ทั้งหมด เพราะเรื่องอริยสัจ 4 อันเป็นปฐมเทศนาที่ดี เรื่องอื่น ๆ ที่ทรงแสดงในภายหลังก็ดี ทั้งหมดล้วนแต่เป็นเรื่องที่แยกขยายไปจากเรื่องปฏิจจสมุปบาททั้งสิ้น (พร รัตนสุวรรณ, 2537) อย่างนี้เป็นต้น

พระพุทธศาสนา : คำสอนที่เป็นระบบ

พระพุทธศาสนาเกิดจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า สัจธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบและประกาศเกิดจากพระปัญญาญาณขั้นสูงและทรงมองเห็นสัจธรรมนั้นอย่างเป็นระบบ สามารถสรุปให้อยู่ในกรอบของเรื่องเพียง 2 เรื่อง ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2543) ได้กล่าวไว้ว่าเป็นลักษณะทั่วไปของพุทธธรรม คือ

1) แสดงหลักความจริงสายกลาง ที่เรียกว่า “**มัชฌิมนธรรม**” หรือเรียกเต็มว่า “**มัชฌิมนธรรมเทศนา**” ว่าด้วยความจริงตามแนวของเหตุผลบริสุทธิ์ตามกระบวนการของธรรมชาติ นำมาแสดงเพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติในชีวิตจริงเท่านั้น ไม่ส่งเสริมความพยายามที่จะเข้าถึงสัจธรรมด้วยวิธีถกเถียงสร้างทฤษฎีต่าง ๆ ขึ้น แล้วยึดมั่นปกป้องทฤษฎีนั้น ๆ ด้วยการเก็งความจริงทางปรัชญา

2) แสดงข้อปฏิบัติสายกลาง ที่เรียกว่า “**มัชฌิมาปฏิปทา**” อันเป็นหลักการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิตไม่หลงมกมาย มุ่งผลสำเร็จ คือ ความสุข สะอาด สว่าง สงบ เป็นอิสระ ที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้ ในทางปฏิบัติ ความเป็นสายกลางนี้เป็นไปโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น สภาพชีวิตของบรรพชิต หรือคฤหัสถ์ เป็นต้น

ความจริงสายกลางที่เรียกว่า **มัชฌิมนธรรมเทศนา** ในที่นี้โดยสาระ คือ ตัว **สัจธรรม** ซึ่งว่าด้วยความจริง หรือกระบวนการทางธรรมชาติที่เป็นไปอย่างกลาง ๆ พระพุทธเจ้าเป็นเพียงผู้ค้นพบความจริงนี้ แล้วอธิบายให้เห็นถึงลักษณะความเป็นไปนั้น และการทรงนำมาเปิดเผยหรืออธิบาย ซึ่งไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อให้มนุษย์มีความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติเพื่อตอบสนองความใคร่รู้อยากเห็นเท่านั้น แต่ทรงมุ่งหวังให้มนุษย์เข้าใจความจริงทางธรรมชาติแล้วปฏิบัติ หรือกระทำให้สอดคล้องกับความจริงทางธรรมชาตินั้นเท่านั้น ส่วนข้อปฏิบัติสายกลาง ที่เรียกว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** ในที่นี้โดยสาระคือ ตัว **จริยธรรม** ซึ่งว่าด้วยเรื่องข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบว่า ถูกต้อง เป็นหลักปฏิบัติที่สอดคล้องกับสัจธรรมข้างต้นนั้น อันเป็นผลเนื่องจากการที่พระองค์ทรงค้นพบสัจธรรมนั่นเอง ทั้งคำสอนส่วนที่เป็นสัจธรรมและส่วนจริยธรรม ถือว่าเป็นหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอย่างเป็นกลาง ๆ ดังพุทธดำรัสที่ได้ตรัสว่า “**แนะพราหมณ์ ตถาคตไม่เอียงเข้าหาที่สุดสองอย่างนั้น ย่อมแสดงธรรมโดยท่ามกลางว่า เพราะอวิชา**

เป็นปัจจัย สังขารจึงมี พระสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี” (ส.นิ.16/170/90) และพุทธดำรัสที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด 2 ประการ คือ กามสุขัลลิกานุโยคและอิตถกิลมณานุโยค บรรพชิตไม่พึงเสพ ตถาคตตรัสรู้ข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลางอันไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด 2 ประการนี้ ข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลางนั้น คือ อริยมรรคมีองค์ 8 ประการอันประเสริฐ” (ส.ม.19/1081/592)

ความเป็นระบบของคำสอนทางพุทธศาสนาสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนจากตัวคำสอน ทั้งส่วนที่เป็นมัชฌิมนิเทศนาและส่วนที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา ที่มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันในแต่ละเรื่องดังที่ปรากฏในหัวข้อ “คำสอนที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน” ข้างต้น ซึ่งนอกจากจะมีความเป็นระบบเชื่อมโยงสัมพันธ์กันในแต่ละเรื่องแล้ว ยังมีความเป็นระบบที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ มีระบบความสัมพันธ์ระหว่างมัชฌิมนิเทศนา (สังขารม) กับมัชฌิมาปฏิปทา (จริยธรรม) อีกด้วย

พระพุทธศาสนา : คำสอนเป็นวิภาษวิทยา

คำว่าวิภาษวิทยาเป็นไวยากรณ์หนึ่งของพุทธศาสนา หมายถึง การกล่าวแยกแยะออกให้เห็นหลาย ๆ แง่ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2538) ได้กล่าวถึงความหมายและลักษณะของคำว่าวิภาษวิทยาว่า แปลว่า การพูดแยกแยะ พูดจำแนก หรือพูดแจกแจง หรือแสดงคำสอนแบบวิเคราะห์ โดยมีลักษณะสำคัญ คือ การมองและแสดงความจริง โดยแยกแยะออกให้เห็นแต่ละแง่แต่ละด้าน ไม่ใช่จับเอาแง่หนึ่งแง่เดียวมาวินิจฉัย ตีกลุ่มหรือประเมินคุณค่าความดีความชั่วเป็นต้น โดยถือเอาส่วนเดียวหรือบางส่วนเท่านั้นแล้วตัดสินลงไป วิภาษวิทยาเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของการปฏิบัติอย่างเป็นกลาง ๆ อันเป็นหลักการของพุทธศาสนา คือ ไม่สุดโต่งไปกับเกณฑ์ใดเกณฑ์หนึ่งแบบตายตัว ยกตัวอย่างเกณฑ์การตรัสพระวาจาของพระพุทธเจ้าที่ได้ตรัสกับอภัยราชกุมารตอนหนึ่งว่า

“ราชกุมาร ตถาคตรู้ว่าจาทิไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น อนึ่ง ตถาคตรู้ว่าจาทิจริง ที่แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น ตถาคตรู้ว่าวาทิจริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น

ตถาคตรู้ว่าจาทิไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น ตถาคตรู้ว่าจาทิจริง ที่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น อนึ่ง

ตถาคตรู้ว่าจากที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์และวาทะนั้นเป็นที่รัก เป็นที่พอใจของคนอื่น ในข้อนั้น ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาทะนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตถาคตมีความเอ็นดูในหมู่สัตว์ทั้งหลาย” (ม.ม.13/86/88.)

พุทธดำรัสข้างต้นแสดงให้เห็นถึงการตรัสแบบแยกแยะอย่างชัดเจน แม้ว่าโดยหลักการแล้วพุทธศาสนาจะเสนอว่าการพูดคำจริงเป็นสิ่งที่ถูกต้อง แต่ในบางกรณี เมื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้วพบว่า หากพูดคำจริงออกไปในสถานการณ์ที่ไม่เหมาะสมที่กำลังดำเนินไปอยู่ อาจกลายเป็นความไม่ถูกต้องเหมาะสมก็ได้ อนึ่ง หลักการแห่งวิฆชาทนี หากพิจารณาดู ก็จะเห็นได้ว่า คือ หลักปฏิบัติที่ต้องใช้ปัญญาในการพิจารณาเลือกกระทำ อันสอดคล้องกับลักษณะแห่งพุทธศาสนาที่ว่าเป็นศาสนาแนวกรรมวาสน์นั่นเอง

ลักษณะเด่นของพุทธศาสนาเถรวาทดังที่กล่าวมาข้างต้นเกิดขึ้นได้ เพราะการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า การได้ตรัสรู้ หมายถึง การมีปัญญาอย่างสมบูรณ์ โดยนัยนี้ ลักษณะเด่นที่กล่าวมาจึงสะท้อนให้เห็นถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงมีปัญญาระดับสูงอย่างแท้จริง แม้ว่าพุทธศาสนาเถรวาทจะมีลักษณะเด่นหลายประการ แต่อาจสรุปได้ว่า ทุกลักษณะล้วนเกี่ยวเนื่องกับเรื่องของการพัฒนาชีวิตซึ่งเป็นประเด็นหลักของคำสอนทางพุทธศาสนาทั้งสิ้น

จากมิตีคำสอนอันหลากหลายสู่การประยุกต์ใช้เพื่อการดำเนินชีวิต

หากพิจารณาในเชิงวิชาการ ลักษณะคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทสามารถพิจารณาเห็นเป็นมิติต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่หากพิจารณาในแง่ของการปฏิบัติแล้ว ลักษณะอันเป็นสาระสำคัญของคำสอนเหล่านั้นก็มุ่งทำให้ปัจเจกบุคคลทำความเข้าใจและนำไปสู่การลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขต่อการดำเนินชีวิตเป็นหลักใหญ่ ซึ่งเมื่อปัจเจกบุคคลสามารถปฏิบัติได้อย่างสอดคล้องกับหลักจริยธรรม หรือเป็นเหตุให้บรรลุถึงความดีงามตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นการส่วนตัวแล้ว ก็ย่อมส่งผลกระทบในเชิงบวกต่อสังคมในวงกว้างตามไปด้วยโดยอัตโนมัติและมิติที่หลากหลายเหล่านั้น หากพิจารณาโดยภาพรวม ก็อาจกล่าวสรุปลงในแนวคิดที่สำคัญที่สุด คือ การเป็นศาสนาที่สอนให้ลงมือปฏิบัติโดยเริ่มต้นที่ตนเองแล้วขยายไปสู่ผู้อื่นหรือสังคมในวงกว้างต่อไป ด้วยเหตุนี้ เมื่อพิจารณาบนพื้นฐานปรัชญาการดำเนินชีวิตเพื่อให้บรรลุถึงประโยชน์สุขต่าง ๆ พระพุทธศาสนาจึงได้ชื่อว่า “กรรมวาท” คือ การเป็นศาสนาที่สอนเรื่องกรรม หรือ “การลงมือปฏิบัติหรือกระทำ” เพื่อให้บรรลุถึงความสุขหรือหลุดพ้นจากความทุกข์แทนการอ้อนวอนร้องขอ ซึ่งแนวคิดเรื่องกรรมวาทนี ถือเป็นปรัชญาแห่งการดำเนินชีวิตที่สำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนาเถรวาทและเป็นแกนกลางที่เป็นตัวเชื่อมประสานระหว่างคำสอนที่มีมิติอันหลากหลายเข้าไว้ด้วยกัน กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า

ปัจเจกบุคคลจะสามารถบรรลุถึงประโยชน์สุขหรือคุณวิเศษใด ๆ ได้ก็ด้วยใช้ความพยายาม (กรรมนิยม) ของตน บนพื้นฐานของการมีปัญญาหรือการคิดไตร่ตรองด้วยเหตุผล (ปัญญานิยม) ตามฐานะของความเป็นมนุษย์ที่มีเจตจำนงเสรีในการคิดและตัดสินใจ (มนุษยนิยม) ซึ่งเป็นภาวะหรือลักษณะที่เป็นหรือมีอยู่ตามธรรมชาติของชีวิต (ธรรมชาตินิยม) ทำยที่สุดแล้ว หากปัจเจกบุคคลสามารถปฏิบัติได้เช่นนี้ ก็ย่อมเป็นเหตุ นำพาชีวิตไปสู่เป้าหมายหนึ่งเดียว คือ ความดีงามของชีวิตในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับตาเห็น (โลกียะ) ถึงระดับอุดมคติ (โลกุตระ)

บทสรุป

การกล่าวถึงลักษณะคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทตามที่กล่าวมาข้างต้น ไม่ได้มุ่งกล่าวอธิบายถึงคำสอนแต่ละคำสอนโดยตรง แต่เป็นการกล่าวถึงลักษณะ หรือ ภาพกว้าง ๆ ซึ่งอาจแยกกล่าวออกเป็นประเด็นย่อย ๆ ได้อย่างหลากหลาย ด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนาเถรวาทเกิดขึ้นเพราะการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และพระพุทธองค์ทรงมีเวลาในการเผยแผ่ธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้ถึง 45 พระพรรษา ธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้นั้น มีความหลากหลายเช่นใบไม้ในป่าใหญ่และมีความลึกซึ้งคัมภีร์ภาพเช่นมหาสมุทร ด้วยเหตุนี้ เมื่อว่าโดยตัวบทแล้ว ลักษณะคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงมีลักษณะพิเศษอย่างมากมาย แต่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องถึงกันทุกมิติอย่างเป็นระบบระเบียบ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้จะมีมากมายหลากหลายเช่นใบไม้ในป่าใหญ่ แต่สิ่งที่พระองค์ทรงนำมาสั่งสอนแนะนำให้สัตว์โลกกลับเป็นเพียงบางส่วนของสิ่งที่พระองค์ได้ตรัสรู้เช่นใบไม้ในกำมือ สิ่งที่พระองค์ทรงเลือกมาสั่งสอนแนะนำ คือ สิ่งที่จะก่อประโยชน์สุขในการดำเนินชีวิตของปัจเจกบุคคลและสังคมเท่านั้น นอกเหนือจากนี้ สิ่งที่พระองค์ทรงเน้นนำมาสอน ก็เป็นสิ่งที่ประโยชน์ในแง่ของการปฏิบัติเพื่อยกระดับคุณค่าชีวิตมากกว่าจะเป็นประโยชน์ในแง่ของการเป็นข้อมูลเพื่อถกเถียงหรือวิพากษ์เชิงทฤษฎี ดังนั้น พระพุทธศาสนาเถรวาทจึงเน้นหนักหรือให้ความสำคัญไปในเรื่องการปฏิบัติตามหลักจริยธรรมเพื่อให้เกิดปัญญาระดับสูง (โลกุตตรปัญญา) เพื่อให้เกิดความสุขระดับสูง (โลกุตตรสุข) มากกว่าที่จะศึกษาเพื่อให้เข้าใจในทฤษฎีหรือเพื่อเสริมสร้างปัญญาระดับสามัญ (โลกียปัญญา) การให้ความสำคัญกับการลงมือปฏิบัติตามหลักจริยธรรมเพื่อให้เกิดเป็นปัญญาระดับสูงนี้ คือ หลักการที่สอดคล้องกับสาระสำคัญของพระพุทธศาสนาเถรวาทนั่นคือ การเป็นศาสนาแนวกรรมวาทคือการลงมือปฏิบัติเพื่อการพ้นทุกข์นั่นเอง

รายการอ้างอิง

- ธูปทอง กว้างสวาสดี. (2540). *เอกสารประกอบการสอนคู่มือการเรียนวิชา Ed 501*.
ภาควิชาหลักสูตรและการสอน, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. สืบค้น 8 ธันวาคม
2567, จาก <https://krupumbiokamonrat.wordpress.com/2011/12/31>
- พร รัตนสุวรรณ. (2537). *พุทธวิทยา* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาน.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2553). *วิธีบูรณาการพระพุทธศาสนากับ
ศาสตร์สมัยใหม่*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2538). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*
(พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- “_____”. (2546). *พุทธธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2554). *มองวันวิสาขบูชา หยั่งถึงอารยธรรมโลก*.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสมจินต์ สมมาปณฺโญ. (2544). *พุทธปรัชญา สาระและพัฒนาการ*. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระไพศาล วิสาโล. (2542). *พระธรรมปิฎกกับอนาคตพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ :
บริษัท ธรรมสาร จำกัด.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วัชร งามจิตเจริญ. (2552). *พุทธศาสนาเถรวาท* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิทย์ วิศทเวทย์. (2553). *ปรัชญาทรรศน์ : พุทธปรัชญา*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- สมภาร พรหมทา. (2540). *พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2564). *รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธ
ที่แท้*. สืบค้น 31 สิงหาคม 2567, จาก <https://www.watnyanaves.net/th/book-reading/371/2>.